



АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ

О. М. Литвиненко, к. філос. н.,
 головний консультант відділу розвитку політичної системи
 центру суспільних досліджень Національного інституту стратегічних
 досліджень

В аналітичній записці розглянуто актуальні проблеми у мовній сфері, які ускладнюють забезпечення функціонування української мови як державної, створюють певні ризики для гуманітарного розвитку і посилюють суспільну поляризацію в країні. Значна частина їх зумовлена ініціативами щодо змін законодавства у мовній сфері або зменшення його функціональності, викликами у нормативному та організаційному забезпеченні виконання базового Закону, що створює перешкоди для його імплементації. Спостерігаються намагання піддати сумніву статус української мови, як єдиної державної, на концептуальному рівні. Окремий комплекс проблем створює фактичне знищення україномовного інформаційного, освітнього та культурного простору і тотальна русифікація населення на тимчасово окупованих територіях АР Крим, Донецької і Луганської областей.

Висновки і рекомендації

Спостерігаються виклики у впровадженні окремих положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та інших законів, які регулюють використання мов, зокрема в освіті. До таких можна віднести: спроби на рівні законопроектних ініціатив скасувати ті чи інші положення згаданих законів або відтермінувати набуття ними чинності, викликати щодо них негативний суспільний резонанс, сформулювати та підтримати практику їх безкарного невиконання; виклики у нормативному та організаційному забезпеченні дієвості базового Закону, що вносить системні перешкоди до процесу його імплементації. Інші проблеми випливають з недостатньої законодавчої врегульованості

використання мов корінних народів та національних меншин, що збільшує негативну реакцію представників цих груп населення на базовий мовний закон, створює підґрунтя для політичних спекуляцій на теми «тотальної українізації» і порушення мовних прав. Окремою гострою проблемою є порушення прав на використання української мови на тимчасово окупованих територіях АР Крим, Донецької і Луганської областей, а саме ліквідація україномовної освіти, остаточне витіснення української мови з культурної, інформаційної та інших сфер, піддавання репресіям тих, хто стає на її захист.

Для їх подолання або, принаймні, зменшення негативних наслідків доцільно вжити низку заходів, зокрема:

Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики:

- при розгляді законопроектів про внесення змін та доповнень до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» враховувати їх потенційний вплив на імплементацію та функціональність Закону, а також на громадську думку.

Міністерству культури та інформаційної політики України:

- у найкоротші терміни подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Державної програми сприяння опануванню державної мови;
- узгодити плани реалізації Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава» з її змістом або внести до неї обґрунтовані корективи.

Кабінету Міністрів України, Міністерству культури та інформаційної політики України, Міністерству освіти і науки України:

- внести зміни до Закону України «Про національні меншини в Україні» щодо більш конкретного та деталізованого визначення мовних прав і сфер застосування мов національних меншин або передбачити такі положення під час розробки нового проекту Закону України «Про національні меншини»;
- розробити Закон України щодо прав корінних народів України, враховуючи визначення сфер застосування та особливостей вивчення мов.

Міністерству культури та інформаційної політики України, Міністерству освіти і науки України:

- організувати інформаційно-просвітницький супровід упровадженню Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», приділивши особливу увагу історії виникнення, розвитку і поширення української мови та мов національних меншин в Україні.

Міністерству культури та інформаційної політики України, Міністерству закордонних справ України:

- забезпечити широке висвітлення у вітчизняних та зарубіжних засобах масової інформації, донесення до відома іноземних урядів та міжнародних

організацій фактів знищення україномовного освітнього, культурного та інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях АР Крим, Донецької і Луганської областей.

Обґрунтування

1. 16 січня 2021 року набула чинності ст. 57 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка визначає порядок накладення штрафів на суб'єктів господарювання за порушення Закону щодо застосування державної мови у сфері обслуговування споживачів. У відповідь на це Верховній Раді України були зареєстровані законопроекти № 4638 від 25.01.2021 р. «Про внесення змін до статті 57 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і № 4638-2 від 9.02.2021 р. «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо набрання чинності статті 57 цього Закону».

Перший законопроект передбачає скасування більшості положень ст. 57, а саме тих, що стосуються складання протоколу у випадку повторного порушення ст. 30 Закону («Державна мова у сфері обслуговування споживачів») і накладення на порушників штрафу. Також передбачається можливість звернення порушника до суду з метою оскарження попередження та вимоги усунути порушення, висунуті Уповноваженим із захисту державної мови або його представником. Другий законопроект передбачає відтермінування набуття чинності ст. 57 до липня 2022 року. Автори законопроекту аргументують це доцільністю уніфікації термінів набрання чинності нормами закону, що встановлюють штрафні санкції за його порушення, оскільки у липні 2022 року набуває чинності ст. 188⁵² Кодексу про адміністративні правопорушення, яка встановлює відповідальність за порушення Закону щодо застосування державної мови під час робочого спілкування, в актах, діловодстві та документообігу в органах державної влади, у судочинстві, в органах правопорядку, у сфері освіти, науки, культури, у сфері технічної і проектної документації тощо.

2. Згідно із ст. 5 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Кабінет Міністрів України затверджує і забезпечує виконання Державної програми сприяння опануванню державної мови. Відповідно до неї він, зокрема, «вживає заходів для створення та забезпечення діяльності мережі державних, комунальних курсів з вивчення державної мови громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, які дають змогу кожній особі опанувати державну мову, в тому числі шляхом неформальної та інформальної освіти». Наразі програму не було розроблено, хоча, відповідно до прикінцевих та перехідних положень Закону, вона мала бути затверджена протягом шести місяців з дня набуття ним чинності, тобто до 16 січня 2020 року. Інформація про стан підготовки проекту

цього закону на сьогодні відсутня, хоча без нього можливості функціонування базового мовного Закону обмежені.

Іншим документом, що визначає пріоритети поширення вживання державної мови є Стратегія популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 596-р. Згідно з цим розпорядженням, Міністерство культури та інформаційної політики України мало до жовтня 2019 року розробити і подати Кабінету Міністрів України проект плану реалізації першого етапу Стратегії (2019-2020 рр.)¹. Однак, лише 16 грудня 2020 року було видане розпорядження Кабінету Міністрів України № 1585-р, яким, затверджувався план заходів з реалізації першого етапу Стратегії та вносилися зміни до самого розпорядження № 596-р, зокрема щодо уточнення строків реалізації². Реалізація першого етапу була перенесена з 2019-2020 рр. на 2020-2021 рр. Разом із тим, план заходів з реалізації цього етапу фактично розраховано лише на 2021 рік (оскільки його було затверджено у грудні 2020 р.) Внаслідок змін до розпорядження до плану заходів потрапили завдання другого етапу, при цьому втрачено важливу складову першого етапу – «вивчення поточного стану сфери застосування державної мови» шляхом проведення соціологічних досліджень. На цьому етапі важлива роль відводилася Всеукраїнському перепису населення, запланованому на 2020 рік. Через карантинні обмеження його проведення перенесене на 2023 рік.

Існує необхідність у перегляді строків виконання окремих завдань плану заходів, а також внесення змін до Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а саме щодо строків впровадження стандартів української мови та вимог володіння нею, надання всіх послуг українською мовою, оскільки термін їх реалізації потребує тривалішого часу (за Законом має бути виконане до кінця 2021 р.).

Водночас, слід зазначити, що план заходів на виконання Стратегії з популяризації української мови до 2030 р., не може замінити Державну програму сприяння опануванню державної мови.

Актуальним питанням є відсутність закону щодо порядку реалізації мовних прав корінних народів, національних меншин. Чинний Закон України «Про національні меншини в Україні» містить лише дві статті з цього питання, які мають надто загальний та декларативний характер, стосуються лише мовних прав національних меншин. Закон, який би врегульовував статус і права, у тому числі й мовні, корінних народів, відсутній. Лише частково мовні права корінних народів

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 596-р «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова - успішна держава». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#Text>

² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1585-р «Про затвердження плану заходів з реалізації першого етапу (до 2022 року) Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова - успішна держава». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1585-2020-%D1%80#Text>

України визначаються окремими положеннями Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Питання необхідності відсутності врегулювання мовних прав національних меншин відзначено у Висновку Венеційської комісії РЄ як чинник, що може сприяти проявам дискримінації національних меншин в Україні (грудень 2019). В контексті затвердженої Президентом України «Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованого Криму» (24.03.2021) чинник відсутності відповідного закону підсилює свою негативну вагу. Відсутність чіткого законодавчого врегулювання цих питань не сприяє адаптації представників кримськотатарського народу в Україні.

3. Катастрофічна ситуація з українською мовою склалася в тимчасово окупованому Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей³. У 2020/2021 навчальному році у середніх загальноосвітніх закладах Криму українською мовою навчаються лише 214 учнів з 218 974 або 0,1 %. Офіційно на весь регіон залишилася одна українська школа у м. Феодосії (у якій, втім, на вивчення української мови відведено менше годин, ніж на вивчення російської) і три україномовні класи у Сімферопольській академічній гімназії (до окупації – Українська школа-гімназія). Українська мова практично виключена з системи вищої освіти. На даний час існує лише кафедра української філології на факультеті слов'янської філології і журналістики Таврійської академії Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського. До 2014 року у цьому закладі, який носив назву Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, діяв факультет української філології.

Протягом 2014-2015 років у Криму був фактично знищений україномовний інформаційний простір, зокрема, припинили свою діяльність періодичні друковані україномовні видання «Думка», «Кримське слово», «Слово Севастополя», «Дзвін Севастополя», а україномовні інтернет-видання «Медіа-Крим», «Голос Таврії», «Український Кавказ» були знищені хакерськими атаками.

Жорстокому пресингу піддавалися громадські об'єднання, які прагнули зберегти у Криму присутність української мови та культури. Так, створені у 2014-2015 роках громадське об'єднання «Український народний дім» і Український культурний центр були фактично поставлені поза законом і припинили своє існування, а їх засновники переїхали на територію, підконтрольну українській владі або зазнали репресій (всі засновники ГО «Український народний дім» зникли безвісти після окупації Криму).

Аналогічна ситуація склалася на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей. Вже у 2017 році там не залишилося жодної української школи. У березні-червні 2020 року незаконні адміністрації ОРДЛО виключили українську

³ Наведені нижче дані містяться в Огляді щодо обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України, підготовленому Уповноваженим із захисту державної мови у співпраці з Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, Крайовою Радою Українців Криму (КРУК), Рухом добровольців «Простір свободи». Докладно див. на www.mova-ombudsman.gov.ua

мову і літературу з навчальних планів середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Викладання у вищих навчальних закладах на території ОРДЛО також здійснюється виключно російською мовою. Ліквідовані або переведені на російську мову українські заклади культури, заборонені громадські організації, які сприяли захисту і популяризації української мови. Українська мова витіснена і з інформаційного простору.

Наведені факти є порушенням міжнародного права. Політика окупаційної влади спрямована на культурний і ментальний розрив між населенням України та мешканцями тимчасово окупованих територій, що у майбутньому значно ускладнить їх реінтеграцію в український соціокультурний простір.